

УДК 821.161.1/2.09-054.72"1917/1939"

**МІФОЛОГІЧНІ МОТИВИ ТА ОБРАЗИ-АРХЕТИПИ МАТЕРІ
У ТВОРАХ МАЛОЇ ПРОЗИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ**

І. Р. Жиленко, докторант,

iD ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1982-710X>

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, Україна*

E-mail: ariadna.irina365@gmail.com

Досліджуються міфологічні мотиви й архетипи матері в діалозі малої прози українських та російських письменників-емігрантів міжвоєнної доби. Спираючись на вчення К. Юнга про архетипи, доводиться, що архетип Великої Матері, який залишається протягом століть незмінним, породжує образи й сюжети у творах. У залучених для розгляду оповіданнях і новелах окреслюються різноманітні міфологічні мотиви: помсти, прохання милостині, сліпої материнської любові, Ніобеї (матері-страдниці), Ати (підміни дитини), Ананке (фатальної зустрічі), Юди (матері-зрадниці), Фурії (материнського прокляття й помсти), маски (захисної оболонки), чужого (невпізнання власної дитини), манкуртизму (забуття), Мнемозини (спогаду), блудного сину.

Підкреслено, що мотиви з часом видозмінюються, втрачають і набувають нових деталей, виявляючи себе у новому змісті, адже вони часто поєднуються, складаючи «зерно сюжету» (О. Веселовський). Художні парадигми українських та російських письменників у зображенні основних архетипів та мотивів материнської тематики є типологічно схожими і в багатьох випадках переплітаються.

Хоча материнський образ-архетип є амбівалентним, все ж у творах малої прози домінуючим є позитивний образ матері. Основу для нього складає архетип Великої Матері, який відігравав провідну роль у творах І. Шмєльова, Л. Верховинки, І. Гаврилюка, Теффі, У. Самчука, В. Софронова-Левицького, Б. Лепкого. Мати-берегиня, часто забуваючи про власне життя, йде на все заради щастя дитини, тому спільним майже для усіх аналізованих творів є мотив жертвовності.

Ключові слова: міфологічні мотиви, К. Юнг, архетипи, Велика Матір, жертвовність.

DOI: 10.21272/ Ftrk.2018.10(1)-15

Вступ. Один із найважливіших вічних (традиційних) образів світової літератури, до якого в усі часи зверталися письменники – образ Матері. В українській та російській літературах він давно став триєдиним: образ рідної матусі – образ Богоматері – образ Батьківщини. Після жовтневого перевороту 1917 року важким випробуванням для українських та російських письменників стала еміграція. Для багатьох із них материнська любов була тією зіркою, що вказувала дорогу в майбуття, вселяла віру у власні сили і давала наснагу до життя. Свідченням надзвичайної поваги до жіночої статі є написання українським письменником О. Варавною-Кобцем понять Мати і Дівчина лише з великої літери.

© Жиленко І. Р., 2018

У роботах багатьох науковців досліджувалася означена тема. Материнський код вивчала Н. Зборовська; материнський і жіночий архетипи, символи – А. Амбіцька, С. Ігнатєва, О. Клінг, В. Пропп, Т. Пуларія, Н. Пушкарьова, Б. Рибаків, Т. Шестопалова; образ Божої матері – І. Кметь, Н. Лебединцева, О. Матушек; образ матері, стильові особливості – О. Шлома, Л. Громик, Т. Веретюк, О. Пастушенко, Н. Чупрінова, І. Івакіна, С. Ленська, С. Максимчук-Макаренко, М. Мелексетян, Н. Білоус та інші. Незважаючи на велику кількість робіт, не так часто звертаються науковці до вивчення материнської тематики на компаративному рівні. Дослідження творчості письменників еміграції міжвоєнної доби знаходиться на початковій стадії, у чому й полягає *актуальність* нашої роботи.

Мета дослідження – простежити міфологічні мотиви й образи-архетипи матері у малій прозі українських та російських письменників-емігрантів міжвоєнної доби.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**: визначити основні міфологічні мотиви, пов'язані з материнськими образами; з'ясувати особливості трактування письменниками образу матері через рецепіювання архетипу Великої Матері та переосмислення міфопоетичних традицій у його зображенні.

Об'єкт роботи – мала проза Б. Лепкого, У. Самчука, Теффі, І. Шмельова, Лесі Верховинки, І. Гаврилюка, В. Софронова-Левицького та інших.

Предметом дослідження вибрано архетипи й міфологічні мотиви у творах малої прози українських та російських письменників-емігрантів міжвоєнної доби.

Виклад основного матеріалу. Галузь тематології містить такі традиційні поняття, як міфи й архетипи, образи й сюжети, тож спробуємо їх узгодити.

Архетип Великої Матері (інші назви Божа Матір, Софія, Діва) є одним із найважливіших архетипів, визначених К. Юнгом. Їх динаміка лежить в основі міфів, символіки художньої творчості. У роботі «Психологічні аспекти архетипу матері» психолог писав: «Як і кожен архетип, архетип матері має воістину неймовірну безліч аспектів. Згадаю лише деякі типові форми: мати або бабуся конкретної людини, хрещена мати або свекруха й теща, будь-яка жінка, з якою людина знаходиться в деяких відносинах, а також годувальниця й нянька; це може бути родоначальниця або представниця білої раси – у вищому, переносному сенсі – богиня, особливо мати бога, діва (наприклад, Деметра або Кора), Софія (як мати-кохана...)» [1].

Провідну роль відіграє архетип матері в українській та російській літературах, де часто існує під іменем Берегині. Як зазначає В. Войтович, це богиня добра, захисту людини, оселі, малих дітей від хвороб та інших злих сил [2, с. 25]. Згідно з концепцією академіка Б. Рибаків зв'язок Берегині з поняттями «берег» і «оберігати» співвідносить їх з добрим началом. Твори материнської тематики містять різні мотиви, але архетипово тяжіють до Великої Матері, провідне завдання якої – оберігати. «Любовь материнская отдаёт свой пурпур и свой виссон», – зазначає Теффі [3]. А отже основний мотив – *жертвості* матері-берегині – є провідним.

Зазвичай письменник у своїх творах залишає для нащадків закодоване повідомлення, яке позначається за допомогою його конструктів, архетипів. Однак сам архетип, на думку Л. Коробко, ще не має конкретного втілення. Він – провокативна субстанція, з якої народжуються всі наступні літературні форми [4, с. 89].

Так, у творі І. Гаврилюка «Жах» в образах матері й сина репрезентовано ідею визволення України: коли стають зайвими слова, починається боротьба. Архетип Великої Матері став основою для образу «неньки нещасного сотника», яка оббиваючи пороги усіх більшовицьких інстанцій, забувала про все, крім сина. «Худа, виснажена, з непокритою головою, зчорніла від голоду й нещастя», жінка прийшла до голови губернської «чека», «надлюдським голосом переказувала всі муки матері» [5, с. 17]. Знесилившись, стара мати впала на коліна, але не дочекалася милосердя. І тоді зірвалася на ноги й кинулася на кривдника, уп'явшись «старечими зубами у його горло» – *мотив Фурії*, помсти матері за тортури над сином. Ще один міфологічний *мотив* – *Танатос* – реалізується через архетип Смерті. Івась, побачивши матір на

долівці, всю у синцях, зрозумів силу материнної любові і всю її велич. Сотник – вірний син України – вважав недоречним перед «насильниками-чужинцями» принижуватися, тому терпить тортури. А українська Мати-Берегиня підтримала: «Нехай кагують, нехай мучать, але не роби... [не видавай своїх – І. Ж.]» [5, с. 18]. Синові захотілося зробити добротинство й покласти «край мукам цієї найріднішої людини», тому, урочисто перехрестивши, дав їй отруту.

Спільним для творів Б. Лепкого «Ах, як же цей папір палить!» і Теффі «Мать», написаних на тему еміграції, є *мотив прохання милостині*. Український письменник у психологічній новелі змалював хвилювання жінки-емігрантки, яка разом із сином-студентом, що «на лікаря вчиться», змушена стояти з простягнутою рукою. Виправдане використання Лепким ряду слів, що підкреслюють усвідомлення нею вимушених дій: «нервово й поспішно відчиняє двері», «зирнула направо й наліво», «перебігла город», «біжить... Скоро! Скоро! Скоро!». Вона задрить навіть статуям, які «не чують ні голоду, ні зима... Не знають, що таке інфляція», не дізнається й покійний батько, що «з ними так зле, що нема вже й за що обіду зварити». Героїня зносить сміх і знущання таксистів. Рука, яку вона простягла для милостині – «важка, як з олова» і «чужа така, мов не її. Деревіє, болить...». Паперова асигнація, отримана від милосердного пана, нещадно палить жінці руку [6, с. 342–343].

Героїня оповідання Теффі – ще один зразок жертвності матері. Та, на відміну від твору Лепкого, гроші, які пані Бове «выклянчивала по несколько франков» у російських емігрантів, їй «не палять» рук. Колись скромна та чесна, зараз вже не відчувала ні стиду, ні своєї брехні, коли обіцяла невдовзі повернути борг.

Провідним у творі є мотив *сліпої материнської любові*. Вперше у світовій літературі вислів «Любов сліпа» зустрічається у давньогрецького філософа Платона: «Любов засліплює, бо люблячий стає сліпим по відношенню до предмета своєї любові». Для Шарлотти Бове її сімнадцятирічний хлопчик Поль назавжди залишився тією крихіткою, заради кого їй хотілося жити, чії примхи вона завжди виконувала, для кого вона розпочала нову еру свого життя. Жебракування задовольняло Шарлотту перш за все тому, що вона відчувала «чрезмерное счастье», коли син-невіглас хвалив її за роздобуті гроші. Материнська сліпота врешті зіграла жакливу роль. Вона навіть не зразу усвідомила, що син скоїв злочин, вбивши дружину, щоб привласнити їй спадщину. Наприкінці твору з'являється мотив чужого – *невпізнання власної дитини*. Коли Поля ввели до зали суду, мати не зразу впізнала сина, бо вирішила, що це – злодій. Пізніше, розгледівши «ямочки на щеках», вона рухнула перед ним на коліна. Конвой змушений був захищати матір – «ведьму, убившую невестку из ревности к сыну» – від обуреного натовпу [3]. К. Юнг писав: «Усі ці символи можуть мати позитивний, сприятливий, або ж певний негативний, nefas сенс. Амбівалентний аспект – у богинь долі, нечестивий – у відьми, дракона» [1]. Отже, у свідомості людей відбулася трансформація архетипу Матері в негативний – архетип відьми, що є свідченням віддзеркалення колективного світогляду людей.

У творах Лепкого й Теффі поруч із архетипом Великої Матері з'являється архетип Маски (захисна оболонка). Маркером його в українського автора є своєрідна метаморфоза матері, яка «робиться мала, така маленька, що сама себе не впізнає у дзеркалі». Одягнувши чорну велику хустку так, щоб лише «ніс і очі видно», жінка крадькома пробирається на край міста, де б її ніхто не впізнав. І рухається вона поспіхом, намагаючись нікому із знайомих не потрапити на очі. [6, с. 342]. Шарлотта також поєднує обидва архетипи: «В тусклых буднях, в лохмотьях и рубище подымается по высоким скалам, куда ведет ее тихая тень с огненным венчиком на голове, закрывающая бедным плащом грудь свою, пронзенную семью мечами» [3]. Героїні обох творів змушені ховатися за масками, щоб зберегти власне «Я», бо маска, яку підтримує натовп, це маска «людини натовпу».

У діалогічні відносини з оповіданням Теффі «Мать» вступає твір Лесі Верховинки «Мати», що помітно як у заголовках, так і в мотивах *жертвності й сліпої материнської любові*. Портретні характеристики героїнь дещо схожі. Мати в

оповіданні Теффі «...постарела, опустилась, стала неопрятной, забывала причесаться»; «Сухое лицо, острое, как сабля, выглядывало из-под шляпки со сломанным, отслужившим службу фазаньим пером. Покрытое красными пятнами нервной экземы, оно казалось пылающим. Сизые губы улыбались, и в черных орбитах, дрожая, исходили жемчужным светом глаза» [3]. З перших рядків твору Лесі Верховинки постає Брана: «...можна її бачити на вулицях маленького містечка – як тягне за собою старі ноги, обуті в подерті черевики, тяжкі, як її доля. Маленька ростом, мов дванадцятилітня дитина, з маленьким поморщеним лицем і з патлами брудного вже сивючого волосся, що висуюються з-під хустки...» [7, с. 149]. Обидві характеристики є свідченням того, що їх турбували лише діти, на себе ж матері не зважали, відмовляючи майже в усьому.

Сенсом життя старої Брани-перекупниці є дочка Сара. Місце жінки – «під дверима, з руками, зложеними на животі». Вона ладна годинами стояти так, якби лиш переконати людину, поторгуватися, і коли їй це вдається, на вустах розцвітає щаслива «кумішка, повна тасмного щастя» [7, с. 150]. Брана вперта, нахабна і скупа, вона «трясеться над кожним грошем», але для Сари купує найкращу каву, бо це – улюблений напій донечки. Мати довго й наполегливо збирає придане, щоб віддати дочку заміж за достойного чоловіка. Сама мріє про той час, коли зможе нарешті відпочити біля своєї донечки у заможному будинку. Та ось Сара заміжня, і щаслива мати відправляється до неї аж на другий кінець міста. Однак в голосі дочки чує мати чужі ноти, бо тій соромно за старі материні речі, клунки з дірками. Сподівання на тихе життя поруч із Сарою були марними, бо вони з чоловіком не можуть «тепер прийняти її до себе», «може, колись пізніше», «але не тепер». Тематично твір Л. Верховинки знаходиться близько до роману О. Бальзака «Батько Горіо», який також усе життя присвятив дочкам, віддав їм останні гроші, а помер у злиднях. Брана й далі «ходить по домах і скуповує речі», але суворі реалії буття диктують інший настрій. К. Юнг вважав, що інший бік архетипу Матері – «безодня й царство мертвих», що й бачимо в оповіданні української письменниці. В її очах – «глибока пропасть смутку», яка росте з кожним днем, аж поки стане «пропастю смерті» [7, с. 160].

Архетип Великої Матері-Берегині є провідним і у творі І. Шмельова «Рассказ об одной старухе». Про типовість образу жінки свідчить думка автора: «Да в каждой губернии таких старух найдется». Його героїня «махонькая была, сухенькая, а одна ломила – и по дому, и в поле. Легкая была на ногу, кость да жилка, и годов уж за шестьдесят. <...> И характером настойчивая была, сурьезная» [8, с. 154]. Зображуючи життя старої на тлі великих соціальних потрясінь – війни, революції, колективізації, Шмельов окреслює своєрідний образ-символ самої Росії тих важких літ. У творі присутній міфологічний *мотив манкуртизму*, притаманний синові. Поява цього мотиву пов'язана з романом Ч. Айтматова «Плаха», який відродив одне із давніх вірувань свого народу. Глибинний зміст манкуртизму міститься у тому, що людина степу, потрапляючи до полону, підлягала таким знущанням, котрі цілеспрямовано позбавляли її пам'яті й стирали усю інформацію про минуле. Саме таким «Иваном, не помнящим родства», виявився син, який і до війни мало чим допомагав матері («спяну побьет когда»), а потім пропав без вісти – *мотив блудного сина*. Притча про блудного сина, який пішов з дому і, блукаючи в чужих краях, втратив спадщину, міститься у Євангелії від Луки (гл. 15). Героїня Шмельова поплакала, отримавши вість, що сина вбито, та нічого не вдієш – треба онуків ставити на ноги. Порятунком від голоду був складним шлях «на Волгу да за Тамбов», куди прямували люди обмінювати речі на борошно. Мусила й стара їхати. Дорогою назад більшовицький загін особливого призначення почав вести обшук «спекулянтов». Стара «затряслась-обмерла, в мешки вцепилась, кричит: «Убейте лучше, не дамся!» [8, с. 169]. В одному із особистів вона впізнала сина і почала кричати: «Во-он ты где?! с ими?!.. у родных детей хлеб отымаешь?!.. Мы погибаем-мучимся: а ты по дорогам грабишь?!.. родную кровь пьешь?!.. да будь ты... проклят,

анафема-пес!!.. про-клят!!». У розпачі мати «завыла <...> страшнее зверя самого страшного» [8, с. 170]. В оповіданні переплітаються міфологічні *мотиви фатальної зустрічі (Ананке) й прокляття матері (Фурії)*. Згідно з теорією О. Веселовського, мотиви історично стабільні й безмежно повторювані. Вчений наголошував на тому, що «...кожна культурна епоха збагачує внутрішній зміст слова новими успіхами знання, новими поняттями людяності», а також вважав необхідним «...простежити, яким чином новий зміст життя, цей елемент свободи, що з'являється з кожним новим поколінням, пронизує старі образи» [9, с. 40].

Мотиви манкуртизму й Ананке притаманні також творові Лесі Верховинки «Пригоди жебрачки». В оповіданні змальована історія матері й сина, в житті яких «нужда і голод стали постійними гостями» [7, с. 39]. Мати захворіла, а хлопчика забрали люди. Після хвороби Ганнуся вже не могла заробляти на хліб пранням, «не було у неї ні своєї хати, ні клаптика землі, ані навіть свояків або щирих приятелів», хто б допоміг, тому залишалися їй «костур і торба жебрака». Портрет матері надто промовистий: «Очі її дивляться з виразом туги і безнадійності. Ті великі чорні очі мусіли колись в молодості бути гарні; тепер вони померкли <...> Лице її маленьке та поморщене, як зів'яле яблуко <...> Сиве волосся повисувалося з-під хустки» [7, с. 35]. Лише через сімнадцять років пощастило їй зустріти сина. У погляді гарно одягненого молодого чоловіка, що подав їй монету, розгледіла мати щось рідне і знайоме, до того ж побачила на його чолі шрам – такий самий, який мав її син Юрко. Серце її забилося і пошкунтильгала за ним, наблизилася, «тремтячи всім тілом, вхопилася німічними руками поли його легкого подорожнього плаща», ноги її підгиналися, вона мало не знепритомніла, але син не впізнав і «відштовхнув її плечем набік» та пішов геть [7, с. 41–42]. Хоча причина манкуртизму сина зрозуміла, та гіркий присмак знехтування найріднішою людиною залишився.

Досить відомий у світовій літературі *мотив Ніоби*, яка після смерті дітей перетворилася на камінь, притаманний і малій прозі міжвоєнного періоду. У творах І. Гаврилюка зі збірки «З часів боротьби» образ матері – один із провідних. У центрі оповідання «Передчуття» – виконавець пісень козацької доби, зокрема про Морозенка і його стару матір. Серед слухачів «сліпого лірника» – селянки, що без сліз не можуть слухати. Одна з них – бабуся, яка мала «двох синів, як соколів», але старший загинув у боротьбі з денікінцями, а молодшого замордували в Одесі більшовики, тому вона тепер «як ота Морозиха – сама самісінька» [5, с. 2–3]. Схожими на Ніобу є й старі батьки із твору «З часів боротьби». Батько, побачивши сина, який «в більшовизм пішов», «перекинувся до москалів», «тихо зойкнув, опустив руку й наче закам'янів». А мати зігнулася й «упала ниць, наче розчавлена тязкою скелею», коли син на вимогу батька покинув оселю [5, с. 26–27]. Справедливо зазначав О. Бойченко, що мотиви мандрують у часі й просторі та переосмислюються кожною наступною добою [10, с. 346]. Отже, мотив Ніоби у цьому контексті пов'язаний зі зрадою Батьківщини. І лише смерть батьків примусила Гната стати на шлях звільнення України.

Фольклорний *мотив підміни дитини (мотив Ата–* втілення раптового безумства, що знаходить на людей і богів) зустрічається як у творах українських авторів, наприклад, у В. Софронова-Левицького у новелі «Будь щасливий, сину!..», так і в оповіданні російського письменника М. Осоргина «Мать сына Аракчеева». Зазначимо, що цей мотив є провідним у народних казках і літературних (С. Лагерльоф, О. Пушкін). У новелі українського письменника Марія (архетип Богоматері) підмінила дитину. Цей вчинок є дещо виправданий, бо жінка уболівала за долю власного синочка, якому «заздалегідь суджена гірка хлопська доля», у той час як спадкоємцеві графів Браніцьких «ціле життя буде бракувати хіба лиш пташиного молока» [11, с. 149]. Як відомо, архетип може виступати як у позитивному, так і в негативному ключі. Марія в цьому контексті – амбівалентний образ. Вона розуміє, що думка, що заволоділа нею, мов меч, сильніша за неї, бо не дає їй спокою: «Нікими молитвами не вимолиш синові такої долі, як одним

гріхом!». Неспроста через вікно дитячої кімнати вважається жінці гора, що нагадала «стару почорнілу ікону Голготи», перед якою вона гаряче молилася [11, с. 148]. Цей символ розп'яття Ісуса є нагадуванням про майбутнє покарання, але воно не зупиняє матір, яка заради того, щоб син «пожив у добрі», йде на злочин. Автор підтверджує Божу справедливість: графиня, що винна у смерті чоловіка Марії, після пологів захворіла і знаходиться між життям та смертю. Марія також знає свою майбутню долю, але обидві матері хвилюються про долю рідної дитини. Вони бажають: «Будь щасливий, сину!..» [11, с. 151].

Сподіваючись, що у сина буде краща доля, кріпачка з оповідання М. Осоргіна, змушена була виконати панську волю – віддати їй свого новонародженого сина. Але підміна все ж не пішла «синові Аракчєєва» на користь, а отже, через недоречну поведінку і в навчанні, і на службі виникли у нього проблеми. І коли від «беспутного поручика» Михайла Шумського усі відвернулися, лише рідна мати, яка була йому «кормилицей», залишалася з ним ласкавою й доброю і «терпела его порок» (мотив сліпої материнської любові) [12, с. 237–301].

Одна із провідних тем світової літератури – конфлікт між батьками й дітьми – містить оповідання В. Софронова-Левицького «Мати і син», у якому важливе значення має *мотив Юди й каюття матері*. Письменник наголошує, що між Теклою та її сином Івасем не було злагоди. Головна риса характеру матері – жорстокість: «Худе старе обличчя, поморщене турботами, нерозгадане у своїй твердій, немов кам'яній масці»; «Була тверда й ніколи його [сина – І. Ж.] не пожаліла» [11, с. 136–137]. Мати виступала проти дій бунтівників – заколотників антипольських виступів, тих, «що їм Україна пахне». Коли ж її сина разом з іншими арештували, Текла заспокоювала себе: «...Не виказувала, а правду сказала, як запитали!» [11, с. 137, 139]. Але біля тяжко побитого й знесиленого Івася в ногах сиділа мати і «мокрим рушником збирала червону росу крові», вкладаючи у ці рухи усю невиказану синові любов. Настало прозріння, вона розказала про свою важку з дитинства роботу, в якій відчувала себе «як кінь у кираті з зав'язаними очима». Івась, як і герой роману М. Горького «Мать» П. Власов, зміг переконати матір у необхідності боротьби, на що мати відповіла: «...чи я не рада б тобі неба прихилити?». Наприкінці твору міститься й *мотив соратниці*: у ту ж ніч з'явилися розліплені «чиєюсь рукою протипольські летючки» [11, с. 142].

Близько до мотиву зради матері знаходиться *мотив відчуження*, що є провідним у творі Теффі «Наш быт». Пані Аросова, що приїхала до сина, який усі роки перебування в еміграції надсилав їй гроші, була розчарована жахливими умовами його життя: «Так вот он как живет! Чего же он врал-то? Зачем же меня заманивал? Эдакую дорогу ломала, шутка ли дело». До того ж мати не впізнала, не захотіла вірити в те, що цей змарнілий виснажений чоловік – її син: «Да это, по-моему, даже и не он. Старый и седой». Вона дивилася й не відчувала нічого – «ни жалости, ни печали» [3]. Цей же мотив є провідним і в іншому оповіданні письменниці – «Летчик». Мати навіть не знала, що її син – і був той, кого влада примусила виконувати завдання. Він розповідав, що у Казані у нього живуть «старуха мать, и жена, и мальчишки мои – как же я стану в них бомбы бросать?», тому задавав питання: «Как вы думаете – должен я сейчас застрелиться или посмотреть – может, как-нибудь...» [13, с. 160]. Але мати була впевнена, що він, «слава богу, инвалид, контуженый», тому думала, що він «где-нибудь отсиделся», бо більшовики не могли його взяти на службу. Та жінка глибоко помилялася. Новій владі навіть контужені й глухі спеціалісти були потрібні. За невиконання завдання більшовики пригрозили розстріляти усю сім'ю. Таке відчуження від власного сина, навіть і неусвідомлене, не є типовим для матері. Асоціюючи пілота, який загинув, зі злом («не жалко было Собаке собачья смерть!» [13, с. 161]), мати жодної хвилини не задумалася – а раптом ця людина з обгорілим обличчям, – її син?

Незважаючи на негативно-відчужливі мотиви, все ж провідним у творах є мотив вдячних спогадів про матусю – *мотив Мнемозини*. Аналізуючи основні чинники

формування українського національного характеру, Б. Цимбалістий зазначав, що жінка-мати відіграє особливу роль у ментальності українців. Він вважав, що у дитинстві українцям набагато ближчою є мати, ніж батько. Саме до матері звернена глибока любов і навіть пієтизм її дітей упродовж усього їхнього життя [14, с. 37].

З великою любов'ю написані рядки нарису Р. Купчинського «Мамина рука». Використовуючи елементи гумору, він писав, що руку мами знав віддавна, бо вона «давала: їжу, накази, а густо-часто ляпаса». Але знедавна, коли з хлопцем трапилася пригода і він провалився по пояс під лід, то знов-таки отримав і ляпаса, і теплого чаю, і запалення легень, але вперше зрозумів, що мамина рука була цілющою: «Мама присунула моє ліжечко до свого ліжка <...> А щоб я спав, то давала мені свою руку і я тримав її, поки не заснув. Так мені та рука добре робила! Біль відходив собі геть...». Потім частенько йому бракувало маминої руки, «не тільки на біль тіла» [15, с. 101].

Звертався до мами й російський письменник і філософ І. Льїн. У «Рождественском письме» він ясно цитував її настанови: «Люди – это цветы, а цветы в букете не могут быть одиноки», «Кто любит, у того сердце цветет и благоухает», «В любви человек забывает себя; он живет с другими, он живет в других. А это и есть счастье», «Любить – это не полсчастья, а целое счастье». Завершує листа словами вдячності: «Спасибо тебе, мама! Спасибо тебе за любовь и за утешение. Знаешь, я всегда дочитываю твое письмо со слезами на глазах» [16, с. 126–127].

Присутність матері відчуваві Левко, герой твору У. Самчука «Кулак». Хлопець, знаходячись за ґратами, знав, що мама «готова до нього прилетіти», «що в серці своїм вона <...> плакає лілеї, лілеї на крові власного материнського серця». І в забутті Лев звертався до мами: «Мати, мати, мати! Це слово вицокотував якийсь молоточок по замерзлому мозку». Яка ж бо то була радість дізнатися, що матінка прийшла, причому йшла вона до нього п'ятнадцять кілометрів із села й несла для нього важкий кошик – «менше пуда не буде» [17, с. 52]. Чекав на побачення, але час «залізною своєю ходою» невблаганно минав, і коли його нарешті викликали до канцелярії, шукав очима матір, але її ніде не було. Коли ж його вели містом, навперейми кинулася жіноча постать, «загородила собою йому дорогу, просто бухнувши перед ним голими колінами на кам'яний хідник» [17, с. 49–54]. Спішила до свого сина й мати з твору російського письменника І. Лукаша «Голое поле». Солдат, розповідаючи товаришеві про минуле, згадував, як, лежачи у дозорі, побачив стареньку, що бігла полем і просила не стріляти. На питання, як вона тут опинилася, жінка відповіла, що йде «из Днепра, по плавням. К сыну. Сын у вас в белых служит» [18, с. 62]. Отже, матері у згаданих творах Самчука й Лукаша торопляться до синів, незважаючи на перепони, відстань і небезпеку.

Новела «Лист до мами», надрукована без підпису на сторінках журналу «Сурма», схожа на тематико-стилістичну манеру У. Самчука, герої якої також у важкі часи думками линули до найріднішої людини. Відомо, що письменник саме в цей час і в цьому виданні працював, тому ймовірно, йому й належить авторство твору. До того ж стосується новела тих же подій, що й роман «Кулак», де Левко згадував слова мами про себе як «син сорому», а в «Листі до мами» Андрій Кудря жалкував, що не став її «мрією-гордістю». Звертаючись до любої мами, герой пригадував дитинство, коли в селі «були на перемену «петлюрівці», большевики, ляхи», коли «петлюровець» підвіз Андрія на величезному коні й сказав: «Колись згадаєш українського козака». Хлопець запевняв, що не забуде розтоптану польським конем материнську руку: «Ні! Стократ, мамо, ні! Це не забудеться, це не сміє забутися!» [19, с. 3]. Образ матері у новелі асоціюється із символом самої знівченої України, а лист сина сприймається як *мотив помсти* за усі кривди, завдані Вітчизні-Матері.

Іноді звучить у творах і *мотив пробащення*. У творі У. Самчука «Образ» зі збірки «Втрачений рай» синові ввижається мати, що йде йому назустріч «з негарним, зовсім висохлим обличчям, з запалими, ніби силою вбитими глибоко очима, у порваному

кожусі», руки у неї «чорні, жилаві, як осикові тріски» – що знов-таки нагадує архетип Матері-Землі. Герой згадував, як мати колись на кутю пригорнула його і гладила по голівці «щорсткою рукою» і ніби вибачалася за те, що покарала сина [17, с. 392–393]. Син вибачає матір, на яку ображався. Автор підкреслює важливість і впливовість ролі матері у житті дитини, яка є суворою, але справедливою.

Висновки. Таким чином, художні парадигми українських та російських письменників у зображенні основних архетипів та мотивів материнської тематики є типологічно схожими і в багатьох випадках переплітаються. Ми виявили немало міфологічних мотивів: помсти, прохання милостині, сліпої материнської любові, Ніобеї (матері-страдниці), Ати (підміни дитини), Ананке (фатальної зустрічі), Юди (матері-зрадниці), Фурії (материнського прокляття й помсти), маски (захисної оболонки), чужого (невпізнання власної дитини), манкуртизму (забуття), Мнемозини (доброї пам'яті), блудного сину, пробачення.

Поділ на мотиви, звичайно, є досить умовним, адже вони часто поєднуються, складаючи «зерно сюжету» (О. Веселовський). Хоча материнський образ-архетип є амбівалентним, домінантним все ж у творах малої прози є позитивний образ матері. Архетип Великої Матері відіграв провідну роль у творах І. Шмельова, Л. Верховинки, У. Самчука, І. Гаврилюка, В. Софронова-Левицького, проявляючись через конкретні образи і мотиви. Мати-берегиня йде на все заради щастя дитини, тому спільним майже для усіх аналізованих творів є мотив жертвності.

Безумовно, наша розвідка не претендує на повноту дослідження архетипів та мотивів, однак відкриває деякі нові аспекти вивчення малої прози письменників міжвоєнної доби.

MYTHOLOGICAL MOTIVES AND ARCHETYPE IMAGES OF MOTHER IN THE WORKS OF SMALL PROSE IN THE INTER-WAR PERIOD

*I. Zhylenko, Doctoral Candidate
Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University,
Ohienko St, 61, 32300, Ukraine
E-mail: ariadna.irina365@gmail.com*

The present work studies mythological motifs and archetypes of mother in a dialogue of small prose of Ukrainian and Russian emigrant writers of the interwar era. Based on K. Jung's doctrine of archetypes, it is being shown that the archetype of the Great Mother remains unchanged for centuries, generating images and subjects in works of writers. There is a variety of mythological motifs outlined in the used works: revenge, beggary, blind maternal love, Niobe (mother-sufferer), Ata (baby substitution), Ananke (fatal meeting), Judah (traitor mother), Furia (maternal curse and revenge), masks (protective shell), stranger (not recognizing one's own child), mankurtism (oblivion), Mnemozina (remembering), and a prodigal son. It is being emphasized that motifs change over time, lose and acquire new details, thus representing themselves in a new sense, since they are often combined and form the "core of a plot" (O. Veselovsky). The artistic paradigms of Ukrainian and Russian writers in the depiction of the main archetypes and motifs of maternal themes are typologically similar and are intertwined in many cases.

Though the maternal archetype image is ambivalent, a positive image of the mother is dominant in the works of small prose is observed. Its basis is presented by the archetype of the Great Mother, who played a leading role in the works of I. Shmelev, L. Verhovinka, I. Gavrilyuk, Teffi, V. Samchuk, V. Sofronov-Levytsky, B. Lepky. Mother-Beregina, Mère protectrice, who often forgets her own life and is ready to sacrifice everything for the sake of the happiness of her own child, is a common element for almost all of the analyzed works is the motive of sacrifice.

Key words: *mythological motives, K. Jung, archetypes, Great Mother, sacrifice.*

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ И ОБРАЗЫ-АРХЕТИПЫ МАТЕРИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАЛОЙ ПРОЗЫ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА

И. Р. Жиленко, докторант

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко,

ул. Огиенко, 61, г. Каменец-Подольский, 32300, Украина

E-mail: ariadna.irina365@gmail.com

Исследуются мифологические мотивы и архетипы матери в диалоге малой прозы украинских и русских писателей-эмигрантов межвоенного периода. Опираясь на учение К. Юнга об архетипах, доказываем, что архетип Великой Матери, который остается на протяжении веков неизменным, порождает образы и сюжеты в произведениях. В привлеченных для рассмотрения рассказах и новеллах определяются различные мифологические мотивы: мести, прошение милостыни, слепой материнской любви, Ниобеи (матери-страдалицы), Аты (подмены ребенка), Ананке (роковой встречи), Иуды (матери-предательницы), Фурии (материнского проклятия и мести), маски (защитной оболочки), чужого (неузнавания собственного ребенка), манкуртизма (забвение), Мнемозины (воспоминания), блудного сына.

Подчеркивается, что мотивы со временем видоизменяются, теряют и приобретают новые детали, проявляя себя в новом смысле, поскольку часто сочетаются, составляя «зерно сюжета» (А. Веселовский). Художественные парадигмы украинских и русских писателей в изображении основных архетипов и мотивов материнской тематики являются типологически сходными и во многих случаях переплетаются.

Хотя материнский образ-архетип является амбивалентным, все же в произведениях малой прозы доминантным является положительный образ матери. Основу для него составляет архетип Великой Матери, который играл ведущую роль в произведениях И. Шмелева, Л. Верховинки, И. Гаврилюка, Тэффи, В. Самчука, В. Софронова-Левицкого, Б. Лепкого. Мать-хранительница, часто забывая о собственной жизни, идет на все ради счастья ребенка, поэтому общим почти для всех анализируемых произведений есть мотив жертвенности.

Ключевые слова: мифологические мотивы, К. Юнг, архетипы, Великая Мать, жертвенность.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юнг К. Душа и миф. Шесть архетипов. – Режим доступу : <https://psy.wikireading.ru/53043>.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2015. – 664 с.
3. Тэффи // Собр. соч. : в 5 т. Т. 4. Книга Июнь. О нежности. - М., 2011. - Режим доступу : <http://ruslit.taumlibrary.net/book/teffy-ss05-04/teffy-ss05-04.html#fbcont>.
4. Коробко Л. Літературознавчі поняття в інтертексті культури: спроба кореляції // Слово і Час. – 2009. – № 12. – С. 86–93.
5. Гаврилук І. З часів боротьби / Лько Гаврилук. – Каліш, 1931. – 40 с.
6. Лепкий Б. Прозові твори. Твори у 2-х т. Т. 2. / Б. Лепкий. – К. : Наукова думка, 1997. – 695 с.
7. Верховинка Леся. До Делятина на крилах мрій: Поезії, новели, оповідання, драматичні твори, есеї, статті, епістолярій / Леся Верховинка. – Львів : Каменяр, 2013. – 454 с.
8. Шмелев И. С. Про одну старуху // И. С. Шмелев. Пути небесные: Избранные произведения. – М. : Советский писатель, 1991. – С. 154–172.
9. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 406 с.
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / ред. А. Волков; Буковинський центр гуманітарних досліджень. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
11. Софронів-Левицький В. Липнева отрута: Вибране // Василь Софронів-Левицький. – Торонто – Вінніпег, Канада : В-во «Новий шлях», 1972. – 236 с.
12. Осоргин М. А. Собрание сочинений. Т. 2. Старинные рассказы. / М. А. Осоргин. – М. : Моск. рабочий; НПК «Интелвак», 1999. – 560 с.
13. Тэффи. Ностальгия: Рассказы; Воспоминания. – Ленинград : Худож. лит., 1989. – 448 с.
14. Цимбалістий Б. Родина і народ // Українська душа. / Б. Цимбалістий. – Нью-Йорк – Торонто : В-во «Ключі», 1956. – С. 26–44.
15. Купчинський Р. Невиспівані пісні: Вибрана лірика і проза. – Нью-Йорк, 1983. – 124 с.
16. Ильин И. А. Поющее сердце. Книга тихих созерцаний. // И. А. Ильин. – Мюнхен, 1958. – 155 с.
17. Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай: роман, оповідання, новели. – Дрогобич, 2009. – 488 с.
18. Лукаш И. Голое поле (Книга о Галлиполи). – София : Печатница «Балкан», 1922. – 77 с.
19. Лист до мами // Сурма. – 1934. – № 1–6 (75–76). – С. 2–3.

REFERENCES

1. Jung, C. *Dusha i mif. Shest arkhetyfov* [Soul and myth. Six archetypes]. (2017). Retrieved from <https://psy.wikireading.ru/530432>
2. Voitovych, V. (2015). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. Kyiv, Ukraine.
3. Teffy. (2011). *Sobranie sochinenii u 5 t. Tom 4. Knyha Iiun. O nezhnosti*. [Collected works in 5 vols. Vol 4: Book of June, About Tenderness]. Retrieved from <http://ruslit.traumlibrary.net/book/teffy-ss05-04/teffy-ss05-04.html#fbcont>.
4. Korobko, L. (2009). *Literaturoznavchi poniattia v interteksti kultury: sprobna koreliatsii*. [Literature concepts in the intertext of culture: an attempt of correlation]. *Slovo i Chas*, 12, 86–93.
5. Havryliuk, I. (1931). *Z chasiv borot'by* [Since fighting]. Kalish.
6. Lepkyi, B. (1997). *Tvory v 2 t. T. 2. Prozovi tvory*. [Works]. (Vol.2). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.
7. Verhovynka, Lesia. (2013). *Do Deliatyna na krylakh mrii* [To Deliatyn on the wings of dreams: poems, novels, stories, drama, essays, articles, epistles]. Lviv, Ukraine: Kameniar.
8. Shmelev, I. S. (1991). *Pro odnu starukhu* [About an old woman] (pp. 154–172). Moscow, Russia: Sovetskii pisatel'.
9. Veselovskiy, A. N. (1989). *Istoricheskaia poetika*. [Historical poetics]. Moscow, Russia: Vysshaia shkola.
10. Volkov, A. (Ed.). (2001). *Leksykon zahalnoho ta porivnial'noho literaturoznavstva*. [Lexicon of general and comparative literary criticism]. Chernivtsi, Ukraine: Zoloti Litavry.
11. Sofroniv-Levytskyi, V. (1972). *Lypneva otruta: Vybrane*. [July Poison: Selected]. Toronto–Vinnipeg, Canada: Vydavnytstvo Novyi Shliakh.
12. Osorgin, M. A. (1999). *Sobranie sochinenii. T. 2. Starinnye rasskazy*. [Collected works. Vol. 2. Ancient stories]. Moscow, Russia: Mosc. rabochii; NPK "Intelvak".
13. Teffy. (1989). *Nostalgia* [Nostalgia: Stories; Memories], Leningrad: Khudozh. literatura.
14. Tsybalisty, B. (1956). *Rodyna i narod*. [Homeland and people]. (pp. 26–44). New York – Toronto: Vydavvo "Kliuchi".
15. Kupchynskiy, R. (1983). *Nevyspivani pisni: Vybrana liryka i proza*. [Unspoken songs: Selected lyrics and prose]. New York.
16. Il'yin, I. A. (1958). *Poiushcheie sertse. Kniga tikhikh sozertsanii*. [Singing heart. A book of quiet contemplations]. Munich.
17. Samchuk, U. (2009). *Kulak. Mesnyky. Vidnaidenyi rai* [Avengers. Paradise discovered]. Drohobych, Ukraine.
18. Lukash, Y. (1922). *Goloje polie (Kniga o Hallipoli)*. [Naked Field (The Book about Gallipoli)]. Sophia: Pechatnits "Balkan".
19. Lyst do mamy. (1934). *Surma*. 1–6(75-76), 2–3.

Надійшла до редакції 21 лютого 2018 р.